



Stroomlijn zijn de benen van mijn tante. (zie pagina 27)



Nieuwe modellen in het assortiment van Gambier. (zie pagina 36)

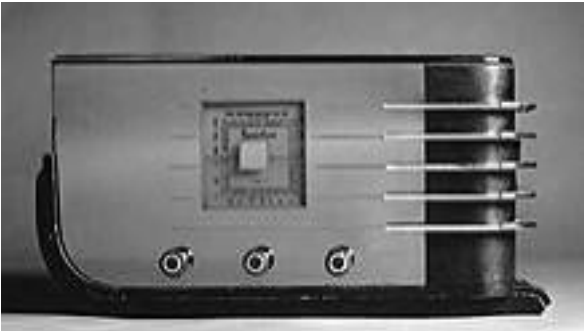
Stroomlijn zijn de benen van mijn tante

Ruud Stam (*stamclaypipe@gmail.com*)

Streamline Design is de naam van een stroming in de Amerikaanse vormgevingsgeschiedenis in de periode 1930-1955. Het hoogtepunt van deze ontwerpstyl lag rond 1937 en was een vervolg op de Art Deco. Deze stroming was in Amerika heel belangrijk en populair. Ondermeer huizen, auto's, koelkasten, treinen, radio's en vele gebruiksvoorwerpen werden in deze stijl ontworpen. De aerodynamische vormgeving kenmerkte al deze ontwerpen. Maar populariteit heeft ook zo zijn keerzijde. Zo was er voor de Tweede Wereldoorlog in Nederland een liedje dat met de hype van stroomlijn de spot dreef. Het refrein was: **Stroomlijn, stroomlijn zijn de benen van mijn tante, opgevuld met oude kranten. Stroomlijn.**

In Amerika waren er verschillende belangrijke vormgevers en architecten die de stroomlijnbeweging haar gezicht hebben gegeven. Onderstaand worden een paar van de belangrijkste namen genoemd. Een van de belangrijkste Amerikaanse ontwerpers was de industriële vormgever en architect Walter Dorwin Teague (1883-1960), die onder andere designs maakte voor de New York World's Fair (1939/40), voor Kodak en zelfs een Steinway piano ontwierp. Een andere belangrijke ontwerper uit deze stroming was de architect Raymond Loewy (1893-1986), die streamline vooral gebruikte om de totale vorm gestalte te geven. De ontwerper Henry Dreyfuss (1904-1973) zag streamline niet enkel als vormgeving. Net als Bel Geddes en Teague restylede hij producten met als doel de consumptie hiervan te laten toenemen en het gewone leven van de burger te verbeteren. Norman Bel Geddes (1893-1958) was naast vormgever ook de bekendste propagandist van streamline. Streamline was een krachtige beweging die,

door de verschillen in opvattingen van de verschillende ontwerpers, een breed palet van ontwerpen voortgebracht heeft.



Afb. 1. Sparton Tafel Radio ontworpen door Walter Dorwin Teague in 1936 (Brooklyn Museum).

De massale serieproductie van veel streamline voorwerpen brachten deze binnen het bereik van veel consumenten.

Streamline ontwerpen zijn in Europa schaars gebleven. De belangrijkste Europese voorbeelden zijn te vinden in de auto-industrie. De Volkswagen Kever, de Saab 96 en de Volvo met de kattenrug zijn echte streamline auto's. Voor keramiek is stroomlijn als ontwerpprincipe niet vaak toegepast. Afbeelding 2 laat een roomkannetje zien dat vermoedelijk door de Plateelfabriek Schoonhoven gemaakt is en waarschijnlijk een ontwerp is van de artistiek leider Frans van Katwijk (1893-1952). Van Katwijk 'leunde' sterk op de ontwerpen voor snavelkannen van Stuurman voor de Zenith en die van Van Breukelen voor Goedewaagen.¹



Afb. 2. Een roomkannetje
Een roomkannetje van vermoedelijk de plateelfabriek Schoonhoven uit de jaren dertig. Particuliere collectie, foto Bert van der Lingen.

Van de pijpen uit die tijd zijn slechts een paar voorbeelden van gegoten streamlinepijpen bekend. De meeste daarvan zijn gemaakt bij de Zenith in de beginjaren van de jaren dertig. Ook van Goedewaagen zijn stroomlijnpijpen bekend, de zogenaamde BM-pijp.² Analoge pijpen met een streamline-model zijn indertijd ook van bruyère gemaakt.

Dat de Zenith de meeste modellen op de markt heeft gebracht is niet zo verwonderlijk. De drang tot vernieuwing was bij Zenith in die tijd groter dan bij de andere grote pijpen- en plateelfabrieken in Gouda. Niet voor niets werd in 1931 de ontwerper en kunstenaar Willem Stuurman door de Zenith in

¹ Vriendelijke mededeling Friggo Visser. De gestroomlijnde vormgeving is zonder meer herkenbaar als modernistisch fenomeen; wel is er ook een historische relatie met de metalen snavelkannen uit de Perzische middeleeuwen.

² Duco, 1999, p. 122 heeft een reclamekaart afgebeeld met zeilboten, waarvan het schip de vorm van een pijp heeft. In het zeil staat BM. BM staat voor Bolster Meerschuurm. Ontwerp van deze kaart is van Willem van Norden.

dienst genomen.³ Ook was er bij de Zenith een goed gevoel voor wat de consument wilde en was het maken van reclame belangrijk voor dit bedrijf. De Wanta-pijp (afb. 3) uit de twintiger jaren en de uiterst lichte Polo-pijp (afb. 4), een ontwerp van Stuurman, uit het begin van de dertiger jaren waren iconische ontwerpen, die voor de ontwikkeling van de streamlinepijpen op de markt zijn gebracht.⁴



Afb. 3. De Wanta-pijp een dubbelwandige pijp van Zenith. Collectie auteur, foto Bert van der Lingen.



Afb. 4. Reclame voor de Polo-pijp van Zenith en de enkelwandige Polo-pijp. Collectie auteur, foto Bert van der Lingen



³ Willems, 1985, p. 2. Stuurman is van 1931 tot 1934 in dienst geweest bij de Zenith en daarna vanwege een arbeidsconflict ontslagen. Een deel van zijn ontwerpen zijn daar tot na de oorlog uitgevoerd.

⁴ Tasman en Visser. 2018, p. 60 geven aan dat de Polo-pijp geen commercieel succes was.



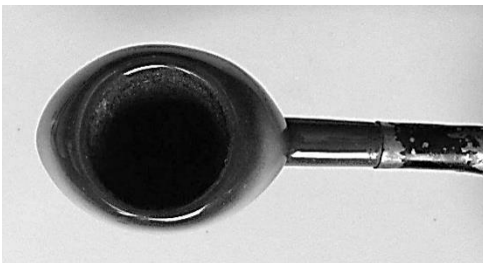
Afb. 5. Blad uit de Zenith catalogus uit de periode 1935-1940. Streamline-pijpen.

Alle hier besproken streamline-pijpen zijn dubbelwandige pijpen. Het catalogusblad van afbeelding 5 komt uit een catalogus die ook een bladzijde bevat met tabak-gerelateerde voorwerpen die door Stuurman ontworpen zijn. De stroomlijn-pijpen van de Zenith zijn in februari/maart 1935 op de markt gekomen.⁵ Gelet op het feit dat door de Zenith meer streamline-pijpen op de markt zijn gebracht dan door Goedewaagen en het feit dat de eerste advertenties voor de BM-pijpen pas van juni 1935 zijn, is het waarschijnlijk dat de Zenith de eerste was die streamline-pijpen heeft ontwikkeld.⁶ De geschiedenis van de dubbelwandige streamline-pijpen maakt duidelijk hoe

groot de concurrentie tussen de bedrijven was en hoe zij elkaar steeds in de gaten hielden om hun aandeel in de markt veilig te stellen.



Afb. 6. Een semi-holwandige ovale streamline-pijp van Zenith. Collectie auteur, foto Bert van der Lingen.

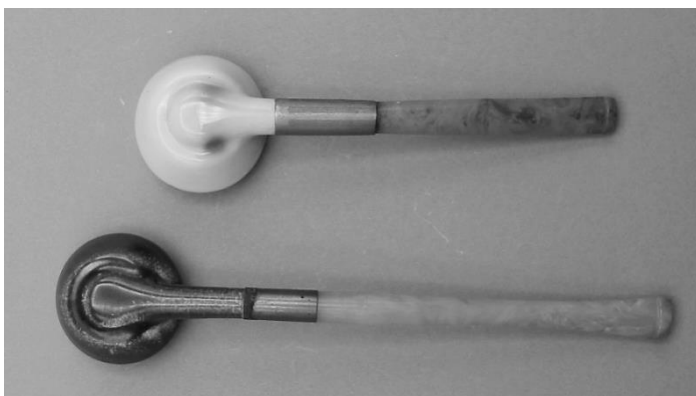
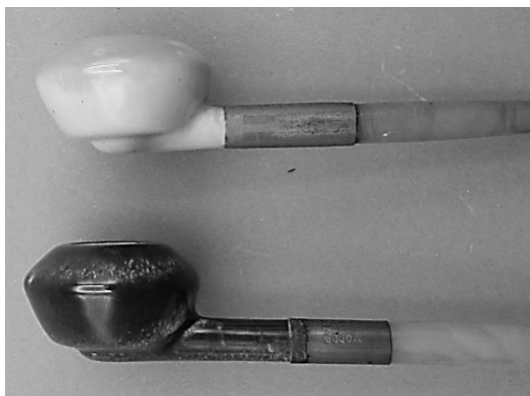


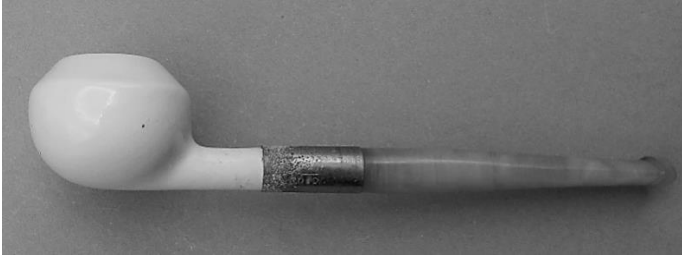
⁵ Duco, 1999, p. 122, noot 21.

⁶ Duco, 1999, p. 123, noot 22.

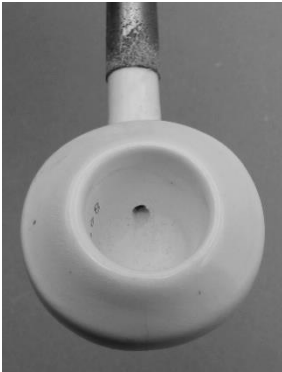


Afb. 7. Twee holwandige streamlinepijpen met witte en met bruine glazuur van Zenith. Steelaanzet doorlopend onder de ketel. Collectie auteur, foto Bert van der Lingen





Afb. 8. Een semi-holwandige stream-line-pijp van Zenith met een kop die rond van onderen is. Collectie auteur, foto Bert van der Lingen



De meeste streamline-pijpen van Zenith zijn semi-holwandig, dat wil zeggen dat de ketel niet loshangt in de pijp, maar dat de bodem van de ketel de onderzijde van de buitenwand raakt.

Waarom deze pijpen zo zijn gemaakt verklaart Duco uit het conflict, dat in de periode 1920-1924 voor de rechter werd uitgevochten, tussen enerzijds Goedewaagen en anderzijds Zenith en Ivora, over een patent voor dubbelwandige pijpen. Dit patent werd uiteindelijk in 1924 definitief aan Goedewaagen verleend. Zenith zou, volgens Duco, hebben vermeden om echte dubbelwandige pijpen te maken om geen claim van Goedewaagen te riskeren.⁷ Toen het voorlopig patent al een paar maanden aan Goedewaagen was verleend deelde Goedewaagen op 7 mei 1923 aan Zenith mee dat zij konden verwachten dat zij (Goedewaagen) een claim via de rechter zouden indienen als Zenith door zou gaan met het maken van dubbelwandige pijpen.⁸ In een brief van Aart van der Want (de directeur van Zenith) verdedigt deze zijn recht om dubbelwandige pijpen te maken, waarbij hij aangaf dat er een aantal onduidelijkheden in het patent zijn opgenomen over de door Goedewaagen geclaimde innovaties. Hierdoor was het voor Goedewaagen onmogelijk de geclaimde rechten te handhaven.⁹ Het

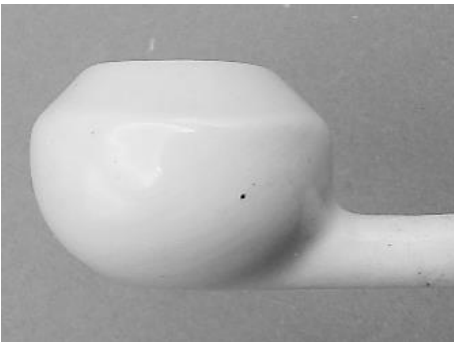
⁷ Duco, 1999, p. 123.

⁸ Sahm 309, nr. 458.

⁹ In Stam en Jung, 2011, p. 115 is een uitvoerige beschrijving van dit conflict opgenomen en de tekeningen die bij het patent horen. Deze tekeningen laten zien wat de onduidelijkheden

definitieve patent werd in 1924 aan Goedewaagen verleend, ondanks dat dit slecht was onderbouwd. Zenith was door de onduidelijkheden echter vrij om dubbelwandige pijpen te maken.

Sommige van de streamline pijpen, maar ook sommige andere Zenith pijpen uit die periode laten zien dat deze wel een volledig holwandige kop hebben, doordat de bodem van de ketel iets omhoog gebracht is. De verklaring voor het gebruik van semi-holwandige ketels moet dan ook verklaard worden vanuit de vormgeving van deze pijpen met een geringe hoogte en niet vanuit het conflict tussen Goedewaagen en Zenith. Dat Zenith geëxperimenteerd heeft met de afvoer van vocht is duidelijk te zien aan het feit dat de pijp van afbeelding 9, die nagenoeg dezelfde vorm heeft als die van afbeelding 8, wel volledig holwandig was. Kennelijk waren de semi-holwandige pijpen minder goed te roken. Een andere oplossing voor dit probleem laten de pijpen van afbeelding 7 zien. Hier is de steelaanzet doorgetrokken tot onder de ketel zodat er ruimte ontstond voor de opvang van vocht, maar de pijp tegelijk geen plompe vorm kreeg.



Afb. 9. Een volledig holwandige streamline pijp van Zenith met een kop die rond van onderen is en met een platte (verhoogde) bodem van de ketel. Collectie auteur, foto Bert van der Lingen

in het patent waren, namelijk een stopper met een soort schroefdraad, die nooit bruikbaar geweest kan zijn.

Uit dezelfde periode is ook een Zenith pijp bekend met een minder duidelijke stroomlijnform, maar die daar wel bij aansluit (zie afb. 10). Van deze pijp is ook een volledig holwandig en een semi-holwandig model bekend.



Afb. 10. Een pijp uit de stroomlijnperiode met een minder duidelijke stroomlijnform. Hier is alleen het volledig holwandige model afgebeeld. Collectie auteur, foto Bert van der Lingen

Verondersteld zou kunnen worden dat eerst de semi-holwandige pijpen op de markt zijn gebracht en dat daarna met twee verschillende oplossingen geprobeerd is om de minder goede rookeigenschappen van deze pijpen te verbeteren.

De mode van de stroomlijn heeft een aantal interessante pijpen opgeleverd en laat zien dat Zenith trendgevoeligheid combineerde met het zoeken naar technische oplossingen.

Literatuur:

-Duco, D. H., 1999. *Koninklijke Goedewaagen (1779-1982). Een veelzijdig ceramisch bedrijf*. Leiden.

-Stam, R. D., Jung, P., 2011. The conflict between Goedewaagen and Danco regarding double-walled patented pipes. *Journal of the Académie Internationale de la Pipe*, p. 113-118.

-Tasman, R., Visser, F., 2018. *Zenith. v/h Fa. P. J. van der Want Azn*. Nieuw Buinen.

-Willems, G., 1985. *Zenith. Plateelbakkerij en Pijpenfabrieken sinds 1749. Een keuze uit de produktie van de laatste 70 jaar van een Gouds familiebedrijf*. Brochure bij de tentoonstelling in de Stedelijke Musea Gouda, 29 juni t/m 8 september 1985.

PKN-dag op 26 oktober 2019 in Ommeren

We zijn blij te kunnen melden dat we voor de komende PKN-dag in oktober weer een erg mooie locatie gevonden hebben. Op 26 oktober zijn we te gast in het Streekmuseum Baron van Brakell in Ommeren (Betuwe).

Streekmuseum Baron van Brakell is gevestigd op het landgoed Den Eng in Ommeren. Het museum heeft als doelstelling bezoekers te informeren over het verleden van de Betuwe.

Dit gebeurt aan de hand van een drietal thema's:

- Wonen en werken in de Betuwe
- Streekgeschiedenis
- Boerenwagens uit het Rivierengebied

Het Streekmuseum is ontstaan uit het samengaan van het Heemkundigmuseum Ommeren, Historische Kring Kesteren en Omgeving en het Boerenwagenmuseum uit Buren. Website van het museum:
<https://www.streekmuseumbaronvanbrakell.nl/>

We gaan de komende maanden proberen een zo boeiend mogelijk dagprogramma op te stellen. Als er leden zijn die graag iets willen vertellen over een onderwerp op de PKN-dag dan vragen wij u om zich te melden bij Arthur van Esveld.

Tevens gaan we weer een mooie locatie zoeken om onze dag af te kunnen sluiten met een gezamenlijk diner, aanvullende informatie volgt nog!